
FRENK TROMLER

RADNIČKA KLASA I MODERNA MASOVNA KULTURA PRE PRVOG SVETSKOG RATA

Problemi definicije

Još od svojih početaka polovinom XIX veka, nemački radnički pokret smatrao je da treba da ostvari ne samo privrednu i političku već i kulturnu i obrazovnu emancipaciju. I Ferdinand Lasal, osnivač prve socijalističke stranke u Nemačkoj (Opštenemačko radničko udruženje /Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein/, i Wilhelm Libkneht, koji je zajedno s Augustom Bebelom osnovao Socijaldemokratsku radničku stranku (Sozialdemokratische Arbeiter-Partei) tokom šezdesetih godina prošlog veka, uneli su u zvaničnu definiciju Socijaldemokratske stranke, onako kako su je sami odredili, stav da je radnička klasa nosilac savremene kulture. Prema ovom programskom stanovištu, radnička klasa je naslednik buržoazije koja je napustila svoje ideale. Ovo gledište je pri kraju XIX veka podstaklo stvaranje čitave mreže paralelnih organizacija kroz koje su mase radnika razvijale sopstvenu verziju socijalističkog privesavanja kulture. Mada su ove organizacije prevashodno bile usmerene na pevanje, vrtlarstvo, pijeње, sport i druge delatnosti u slobodnom vremenu, učešće u kulturno-obrazovnim pro-

gramima predstavljalo je značajan deo njihove političke identifikacije.

Ginter Rot (Guenther Roth), u svom pionirskom istraživanju *Socijaldemokrate u carskoj Nemačkoj* (*The Social Democrats in Imperial Germany*, 1963) nazvao je ovu pojavu „socijaldemokratskom potkulturom” i suprotstavio je „preovlađujućoj kulturi” vladajućih klasa. Rot je, međutim, jasno stavio do znanja da je ovo podvajanje više proklamativno nego sadržinsko: „Mada su pojedine kulturne delatnosti bile sastavni deo socijaldemokratske potkulture, većina njih se nije razlikovala od onih koje su pripadale široj kulturi. Uticaj bar nekih delova preovlađujuće kulture rastao je među radnicima pošto su mnogi prosvetari unutar izolovanog radničkog pokreta pokušavali da pruže radnicima što je moguće više priznate Kulture, to je povećalo uticaj bar dela dominantne kulture među radnicima, premda te komponente nisu bile nužno blisko povezane sa središnjim vrednostima dominantnog političkog sistema.”¹ Drugim rečima, dok je nemačka radnička klasa bila izdvojena i postajala sama sebi dovoljna širenjem SPD (Socijaldemokratska stranka), sindikata i organizacione mreže — da ostavimo po strani hrišćanski radnički pokret — nedostajali su joj je jasno definisano znanje, estetika i sve ono što bi je oštro podvajalo od kulture vladajućih klasa.

S obzirom na očitu oprečnost ideoloških postavki i praktične stvarnosti, stalno se postavljalo pitanje može li se govoriti o „radničkoj kulturi” („kulturi radničke klase”, „socijalističkoj radničkoj kulturi”, „proleterskoj kulturi”). Čak je i izraz „socijaldemokratska potkultura” osporavan u smislu u kome je ukazivao na „razdvojenost radničkog pokreta od preovlađujućeg sistema ali i na njihovu unutrašnju povezanost”.² Rečeno je da izraz „potkultura” ostavlja utisak da je organizaciona mreža stvorena „odozgo”, uglavnom preko SPD. Međutim, većina kulturnih organizacija (Nemačko radničko pevačko udruženje, osnovano 1890; Slobodno narodno pozorište, osnovano 1890; Radnički gimnastičko-sportski savez, osnovan 1893; Radničko biciklističko udruženje, osnovano 1898; Nemački radnički pozorišni savez, osnovan 1908, itd.) izgrađena je „odozdo”, „ponekad bez podrške SPD, a ponekad čak i uz neprikriveno nezadovoljstvo SPD, koja je u tim slučajevima često strahovala da će izgubiti sopstvenu prevlast”. Pored toga, izraz

¹) Ginter Rot (Guenther Roth), *Socijaldemokrate u carskoj Nemačkoj: Studija izolacije i nacionalne integracije radničke klase* (*The Social Democrats in Imperial Germany: A study in Working-Class Isolation and National Integration*). Totowa, The Bedminster Press, 1963, str. 277.

²) *Ibid.*, str. 159.

„potkultura” ne opravdava „nastojanja onih koji su pokušavali da stvore nezavisnu kulturu radničke klase za radničku klasu, koja bi, prevazilazeći „buržoasko-kapitalističku” kulturu, istovremeno preuzimala najbolju tradiciju te kulture ali, razume se, prevrednovanu”.³⁾

Nasuprot dugotrajnom preovlađivanju stranačke historiografije, koja se usredsređivala na značaj organizacionih i teorijskih pitanja u poslednje vreme pažnja je pomerena ka širem pojmu kulture i ka onome što se zove „socijalna istorija odozdo”. Nova kretanja u kulturnoj antropologiji i socijalnoj istoriji u osnovi su izmenila pristup istoriji radničke klase. Teorijske konstrukcije poput klase, klasne borbe, klasne svesti, itd. postavljene su naspram iskustva svakodnevnog života. Usredsređivanjem na međusobni odnos radnika u fabrici, u porodici, susedstvu, u društvenim i političkim organizacijama, počeo se uobličavati jedan drukčiji pojam kulturnog identiteta radničke klase, suprotstavljen kako postvarenom pojmu marksističke klasne svesti tako i podjednako postvarenom pojmu pograđančenja *embourgeoisement* radnika u kapitalističko-buržoaskom društvu. Pojavila se potreba za jasnijim razlikovanjem radničke kulture (*Arbeiterkultur*) i kulture radničkog pokreta (*Arbeiterbewegungs-kultur*). Gerhard A. Ritter (Ritter), još jedan pionir u ovoj oblasti, svojom knjigom *Radnički pokret u vilhelmskom Rajhu (Die Arbeiterbewegung im Wilhelminischen Reich 1963)* pridružuje se Klausu Tenfeldeu u definiciji kulture radničke klase kao „manifestacija njihovog grupnog postojanja u statusu radnika, koje odslikavaju poseban karakter grupe, pokazuju znake apstrakcije, te se kao takve, mogu prenositi dalje”⁴⁾. To uključuje i kulturu radničkog pokreta premda se one ne mogu izjednačiti.

Najznačajniji podsticaj za ovu promenu u poimanju potekao je iz Engleske, gde je tradicija radničke kulture duža — i još uvek jača — nego ma gde drugde. Zajedno s Ričardom Hogartom (Richard Hoggarth, *The Uses of Literacy*, 1957) i E. P. Tompsonom (E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class*, 1963). Rejmond Vilijams je u delu (*Culture and Society 1780—1950, Kultura i društvo 1780—1950*, 1958) ustanovio pristup kulturi radničke klase koji je pomogao da se formulišu sveobuhvatnije i tačnije definicije kulturne proizvodnosti, napuštajući tradicionalno prihvaćeno mišljenje o remek-delu pojedinca kao jedinom merilu od-

³⁾ Dieter Dove (Dieter Dowe), „Horski pokret radnih ljudi u Nemačkoj pre I svetskog rata”, u *Journal of Contemporary History*, 13, 1978, 270.

⁴⁾ Gerhard A. Ritter (Ritter), „Radnička kultura u carskoj Nemačkoj: Problemi i polazišta za istraživanje”, u *Journal of Contemporary History*, 13, 1978, 170.

ređene kulture. „Kultura radničke klase” — tvrdio je Vilijams — „jeste, bar u fazama kroz koje prolazi, pre društven (po tome što stvara ustanove) nego individualan (posebno intelektualan i imaginativan rad)”⁵⁾ Definišući kulturu radničke klase prvenstveno kao društvenu, a buržoasku kulturu prvenstveno kao individualnu, Vilijams je prokrčio put novom procenjivanju organizacionih delatnosti kao kulturnih odrednica. Istovremeno, ocenjujući britanski radnički pokret krenuo je ka novom „kulturalizmu”, zalažući se za kulturne promene (komunikacija, razumevanje, umetnost) na račun industrijske i političke borbe radničke klase protiv buržoaskog društva.

Vilijamsov „kulturalizam” je izazvao velika osporavanja, a i on sam je modifikovao svoja tvrđenja u delu *Kultura i društvo 1780—1950*. Marksisti su kritikovali Vilijamsa zbog odbacivanja marksističke analize klasnih uslova.⁶⁾ Drugi kritičari upozoravali su na zamenu „fetišizma organizacije, koji je toliko dugo preovlađivao u istraživanjima, fetišizmom svakodnevnog života ili fetišizmom baze”⁷⁾ Međutim, bez obzira na vrstu kritika upućenih Vilijamsovom „kulturalizmu”, ne može se prenebregnuti činjenica da golema tradicija radničke kulture u Velikoj Britaniji opravdava izuzetno isticanje kulturološko-antropoloških odrednica. U svom traganju za revolucionarnim subjektom, Vilijams je prevazišao rasprave o slabim strankama i stranačkim strukturama u Britaniji i, revalorizacijom klasne svesti u svetlosti kulture, pomagao je da se shvati duboko ukorenjeni antagonizam britanske radničke klase.

Različitost Nemačke situacije je očevidna. Ma da je Vilijamsov „kulturalizam” otvorio mnoge perspektive, on ne može obezbediti ključ za razumevanje specifičnog međudejstva stranke, države i radničke klase u Nemačkoj. Vilijamsovo analitičko zanemarivanje kapitalističke države kao najmoćnijeg protivnika socijalističkog pokreta sprečava jasnije razumevanje

⁵⁾ Rejmond Vilijams (Raymond Williams), *Kultura i društvo 1780—1950* (Culture and Society 1780—1950), Harmondsworth, Penguin, 1961, str. 315.

⁶⁾ Cf. Dorotea Zigmund-Sulce (Dorethea Siegmund-Schultze), „Konceptija kulture Rejmonda Vilijamsa”, *Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik*, 22, 1974, 131—145. Vidi takode raspravu između Terija Igltona (Terry Eagleton), „Kritika i politika: Delo Rejmonda Vilijamsa”, *New Left Review*, 95, 1976, i Antonija Barneta (Anthony Barnett), „Rejmond Vilijams i marksizam: Utuk Teriju Igltonu”, *New Left Review*, 99, 1976.

⁷⁾ Diter Gro (Dieter Groh), „Osnovni procesi i problem organizacije: Nacrt istraživačkog projekta istorije društva”, *Social History*, 4, 1979, 281. Vidi takode *Kultura radničke klase: Istorijske i teorijske studije* (Working-Class Culture: Studies in History and Theory), izdavači J. Clarke, C. Critcher, R. Johnson; New York, St. Martin's Press, 1979, str. 215—224.

stanja u Nemačkoj. Jak položaj SPD u nemačkoj radničkoj klasi treba posmatrati skupa s relativno slabom političkom tradicijom. Gatsmen (Guttsman) je zapazio: „Ovo kulturno pomirenje jeste sasvim prirodno ukoliko prihvatimo činjenicu da je zakasnelost industrijalizacije Nemačke sprečila nastajanje specifične kulture radničke klase na koju bi radnički pokret u usponu mogao da se osloni. Umesto toga, nemačka radnička klasa bila je kulturno ukorenjena u zanatsku (*Handwerk*) tradiciju koja je, pak, bila vezana za buržoasku kulturu i čija su opredeljenja mnogo više određivali vera, prijemčivost i težnja za obrazovanjem, nego politika.”⁸⁾ Ovo stanje odredilo je mnoge pojave o kojima će biti reči u sledećim kratkim opaskama.

SPD i njena usmerenost ka visokoj kulturi

Kako su socijaldemokrate u Nemačkoj stekle veću vlast i ugled u javnosti nego socijalističke stranke u drugim zemljama, to ne iznenađuje što su istoričari tako oštro okvalifikovali njihove političke nedostatke — a naročito prilikom izbivanja I svetskog rata. Konfrontiranje s modernom masovnom kulturom čije je napredovanje posle 1870. godine sve brže i veće, nije nikakav izuzetak. Rasprava o naturalizmu na stranačkom kongresu 1896. godine u Goti, gde su mnogobrojni stranački vođi napali saradnju sa književnom avangardom, bila je docnije među istoričarima književnosti isticana kao primer kratkovidosti u kulturnim pitanjima. Dok su naučnici obraćali veliku pažnju nepostojanju odnosa s književnom avangardom dotle stav stranke prema masovnoj kulturi tek sada počinje da se pažljivo proučava.

Dva svojstva su nezaobilazna u svakoj raspravi o kulturnoj politici SPD. Prvo, sveobuhvatni značaj stranačke organizacije kao središta koje daleko prevazilazi članstvo stranke. Brzina opšteg napredovanja SPD pre 1914. godine ostavila je snažan utisak ne samo na Nemačku, već i na čitav svet, i dala je stranci posebnu odgovornost u vilhelmovskom carstvu. Nametnuto održavanje suparničkog odnosa prema državi i društvu toliko je zaokupilo celokupnu političku energiju da je time onemogućilo sve nezavisne poduhvate i pokušaje stvaranja novih kulturnih zamisli i novih merila društvenog ponašanja.

⁸⁾ V. L. Gatsmen (W. L. Guttsman), *Nemačka Socijaldemokratska stranka, 1875—1933: Od geta do vlade* (The German Social Democratic Party, 1875—1933: From Ghetto to Government), London, George Allen, 1981, str. 208.

Drugo svojstvo nastalo je u tesnoj vezi s ovim zvanično zajamčenim i održanim protivstavljanjem: oslanjanje na specifični pojam nacionalne kulture koji je nemačka buržoazija razvila i koristila za sopstveni uspon. Upravo je zvanično protivstavljanje socijaldemokrata „dozvolio” takvo oslanjanje. Lasalova izjava da će proletarijat prigrliti i primeniti ideje koje je buržoazija napustila s propašću revolucije 1848, omogućila je onima koji su se borili protiv buržoazije da ga koriste kao argument. Drugim rečima, nepostojanje jake kulture radničke klase nezavisne političke tradicije nadoknađeno je kritičkim — mada često i ne toliko kritičkim — korišćenjem postojećih kulturnih paradigmi, a naročito idealizma i klasicizma Getea, Šilera i Fihtea. Stranka je u ovom koraku videla pojačanje svog protivstavljanja državi jer je proširila političko osporavanje i na oblast kulture, koju je buržoazija smatrala svojim zabranom.

Mada su raspravu o kulturi i umetnosti socijalistički vođi držali na tihoj vatri, pozivali su se na *Kultur und Bildung* (kulturu i obrazovanje). Polazeći od stava da je buržoazija izdala ideale svojih klasičnih filozofa i pesnika, socijaldemokrati su tvrdili da su jedini pravi naslednici njihove poetske vizije o usklađenom društvu. Pošto su vladajuće klase držale u rukama ključne ustanove poput štampe, školstva i vojske, u svom polaganju prava na nemačku kulturu suočavale su se sa snažnom konkurencijom. Meringova *Legenda o Lesingu* (1893) bila je isto toliko napad na vilhelmovsku državu koliko i novo tumačenje Lesingovog života i rada. Proslava Šilerove godišnjice 1905. pretvorila se u nadmetanje za pravo da se ovaj pesnik nazove *našim Šilerom*. U ovakvoj vrsti nadmetanja oko klasika, kultura i obrazovanje (*Kultur und Bildung*) svedeni su na pučko ideološko oruđe. Nema sumnje da je takav pristup pružio radnicima neuobičajeno osećanje superiornosti. On im je pomagao u emancipaciji, ali je isto tako predstavljao i prepreku kada je marksistička levica zatražila zauzimanje oštrijeg kritičkog stava prema obrazovanju (*Bildung*).⁹⁾

Klasična književnost i filozofija bile su sastavni deo zvanične retorike, i to ne samo u člancima u teoretskom časopisu *Die Neue Zeit*, već i u osnovnoj političkoj delatnosti. Aluzija na klasičnu književnost predstavljala je okvir za sve što se doticalo antropoloških i psiholoških pitanja. S obzirom da je marksizmu II internacionalne nedostajala vlastita humanistička vi-

⁹⁾ Brigitte Emig (Brigitte Emig): *Oplemenjivanje radnika: Socijaldemokratija kao kulturni pokret* (Die Veredelung des Arbeiters: Sozialdemokratie als Kulturbewegung), Frankfurt am Main, New York, Campus, 1980.

zija i da se nije bavio programskim videnjima svakodnevnog rada i života, nemački socijalisti su se stalno vraćali klasičnoj književnosti i filozofiji, Šilerovim i Geteovim poemama, dramama i aforizmima, kako bi tu viziju formulisali na privlačan i popularan način. Od Šilerove proslave 1859. do Godine Šilera 1905, bezbrojni radnički skupovi bili su oživljavani Šilerovim stihovima i izjavama da će njegova uzvišena vizija novog čovečanstva postati stvarnost u socijalističkoj državi budućnosti.

Bliža analiza oduševljenja Šilerom pokazuje da su socijalisti bili posebno nadahnuti njegovom sposobnošću da stalno prevazilazi pojedinačnu situaciju ili osećanje, i da ih povezuje sa širim ljudskim interesima. Ernst Bloh je to nazvao pozivanjem na Šilera, i opisao način na koji je ovaj pesnik uvek naglašavao anticipatorske, a ne statične, elemente stvarnosti, što je odgovaralo načinu na koji su socijalisti videli prelazni karakter sadašnjice. Kao god što su socijalisti projekciju socijalističke budućnosti, suprotstavljali kapitalističkoj stvarnosti Šilerove poeme, zajedno sa sličnim retoričkim poemama Ferdinanda Frajligrata (Freiligrath) i Georga Hervega (Herwegh), tvorile su carstvo alegorijske i emotivne anticipacije.¹⁰

Ovo područje alegorijske anticipacije bilo je izgleda krajem veka suštinski ugroženo pojavom naturalizma i novog književnog interesovanja za svakodnevni život. Stranački predstavnici, od Vilhelma Libknehta i Franca Meringa do nižih funkcionera, napadali su težnje pisaca i intelektualaca da prihvate novi pokret. Rasprave o repertoaru Slobodnog narodnog pozorišta (*Freie Volksbuehne*) posle 1890. godine i o naturalizmu na kongresu Stranke 1896. u Goti otišle su mnogo dalje od estetičkih razmatranja; one su označavale sve veću svest o tome da sačinio anticipacije što su ih socijalisti tražili u umetnosti i književnosti ustupaju mesto estetici koja se prevashodno usredsređuje na granice date stvarnosti, preobražavajući je u književni iskaz bez alegorijske konotacije.

Potvrđujući status klasične književnosti kao „idealne” književnosti za tekuću borbu radničkog pokreta, Franc Mering je otišao toliko daleko da je proleterskoj umetnosti osporio emancipatorski učinak u kapitalističkom društvu. Dok je umetnost igrala značajnu ulogu u emancipaciji buržoazije, pisao je on u delu *Umetnost i proleterijat (Kunst und Proleteriat, 1898)*, proleterijat mora da vodi svoju bitku uglavnom u područjima privrede i politike. Mering

¹⁰ Frenk Tromler (Trommler), *Socijalistička književnost u Nemačkoj: Istorijski pregled (Sozialistische Literatur in Deutschland: Ein historischer Überblick)*. Stuttgart, Kroener, 1976, str. 119, 211.

zaključuje: „Umetnost može da očekuje svoju regeneraciju samo od privredne i političke pobeđe proletarijata; u sadašnjoj borbi te klase za emancipaciju uloga joj je sasvim mala.“¹¹⁾

Činjenica da se marksističko rukovodstvo često izjašnjavalo protiv stvaranja specifične proleterske književnosti za stvar partije ne znači da nije bilo pokušaja da se stvori proleterska književnost. Međutim, ti pokušaji su predstavljali inicijativu pojedinaca, kao što je to bio slučaj s holandskim dramskim piscem Hermanom Heijemansom, koji se pod pseudonimom Hajnc Šperber (Heinz Sperber) zalagao za proletersku književnost 1910. godine u partijskom listu *Vorwärts*, što je izazvalo živu raspravu. Pojavili su se mladi pesnici radničke klase koji su, davno pre izbijanja I svetskog rata, skrenuli pažnju na poetski izraz „pravih“ proleterskih osećanja. Uspeh radničkih pisaca (*arbeiterdichter*), kao što su Karl Breger (Bröger) i Maks Bartel (Max Barthel), u radničkom pokretu naročito u socijaldemokratskim omladinskim grupama, bio bi nemoguć bez nove svesti proleterskih masa i proletera „pojedince“. Ovu svest su podsticale i druge političke snage, pokušavajući da usmere pažnju i osećanja radnika, naročito mladih, na pojam radnog naroda.

Od svih istaknutih marksista, jedino je Klara Cetkin imala pozitivniji stav prema ovom pitanju. Godine 1911. ona je tvrdila da umetnost, kao izraz revolucionarne svesti, obavezno mora da postane izazov prevlasti buržoaske ideologije. Proleterska borba ne treba i ne sme da bude ograničena na političke i ekonomske zahteve. U knjizi *Umetnost i proletarijat (Kunst und Proletariat)* istakla je: „Što je svesnija i odlučnija borba protiv kapitalističkog poretka, utoliko se oštrije intelektualna sadržina te delatnosti sukobljava sa intelektualnom delatnošću buržoaskog sveta. Klasna borba proletarijata postaje nosilac novih intelektualnih i etičkih ideala, a među obespravljenima počinje da cveta i da se širi jedan novi, pravi kulturni život.“¹²⁾

Odgovor na masovnu kulturu

Zvanični partijski stav protiv stvaranja proleterske književnosti nije bio ništa manje značajan ni u sučeljavanju s rastućom masovnom književnošću zabave, naročito sa „kolporterским romanom“ i broširanim romanima koji

¹¹⁾ Franc Mering (Franz Mehring), *Sabrani spisi (Gesammelte Schriften)*, tom 11, izd. Hans Koch, Berlin, Dietz, 1961, str. 449.

¹²⁾ Klara Cetkin (Clara Zetkin), *Umetnost i proletarijat (Kunst und Proletariat)*, izd. Hans Koch, Berlin, Dietz, 1979, str. 193.

su krajem XIX veka prodrli skoro u svako domaćinstvo. U to vreme pojavila se, dotle nepoznata, razlika između radnog i ne-radnog vremena i mnogi radnici su po prvi put počeli da organizuju svoje slobodno vreme u skladu sa ponudom tržišta zabave koje je sve više raslo. Mada su čitanje, pozorišne predstave i posećivanje predavanja predstavljali samo manji deo ponude, te delatnosti sadržavale su velike mogućnosti za ono što je Klara Cetkin predvidela kao novi pravi kulturni život obespravljenih. Drugi kritičari su isto tako ukazivali na tu mogućnost, i na više stranačkih kongresa pokretano je pitanje kako SPD da se suprotstavi sve većem uticaju masovne književnosti na radničku klasu. Međutim, rasprave su retko išle dalje od osude bezvrednih dela (*Schundliteratur*) i nije postizan nikakav zaključak kako da se podstakne prava socijalistička masovna književnost, koja bi istovremeno bila i zabavna i poučna.

Dok je kontakt nižih klasa sa knjigama bio ograničen skoro do kraja šezdesetih godina XIX veka, u decenijama posle 1870. došlo je do eksplozivnog širenja tržišta knjige za mase, čemu je najveći poticaj dao „kolporterski roman” — isporučivan svakom domaćinstvu u nedeljnim intervalima. Prema Ronaldu Fullertonu, „kolporterski roman” izazvao je u nižim klasama ogromno povećanje potrošnje građe za čitanje. Zadovoljavajući njihove literarne apetite „za jakim uzbuđenjima srceparajućim ljubavnim scenama, uz navikavanje na čestu redovnu kupovinu materijala za čitanje”, „kolporterski roman” je stvorio masovno čitalačko tržište. Časopisi, dnevni listovi i jeftine knjižice sa pričama, koji su nasledili „kolporterski roman” kao glavno čitalačko štivo nemačkih masa — a što je od tada ostalo zauvek glavno čitalačko štivo — predstavljali su u stvari samo usavršenu formulu na kojoj se zasnivao „kolporterski roman”, a nikako nova otkrića; oni su samo usvojili pouke koje su izdavači stekli izdavanjem romana.¹³⁾ „Kolporterski roman” dobio je kao naslednika čitav niz takozvanih proširanih izdanja, ili romana u epizodama među kojima su zvezde američke popularne kulture Nik Karter i Bafalo Bil postigli najveći uspeh. „Neposredno uoči I svetskog rata procenjena vrednost prodatih romana na novinskom papiru iznosila je između 5 i 60 miliona maraka godišnje — između 25 i 30 miliona primeraka. Većina savremenika smatra da je viša cifra bliža istini. U deceniji pre prvog svetskog rata, odrasli pripadnici gradske radničke klase od proširanih romana, čitali su više samo novine mada je broj čita-

¹³⁾ Ronald A. Fullerton (Fullerton), „Stvaranje tržišta za masovnu knjigu u Nemačkoj: Priča o 'kolporterskom romanu' 1870—1890”, *Journal of Social History*, 10, 1976/77, 276.

laca časopisa sa masovnim tiražom brzo rastao."¹⁴⁾

Posle 1900. godine ulagani su veliki naponi da se ta poplava zaustavi. Dok su rukovodioci SPD bili zabrinuti što broširani romani odvlače pažnju radnika, njihovih suprugica i dece sa partijske literature, još jedna nedržavna organizacija — Katolička crkva — izražavala je slična strahovanja, a druge grupe i ustanove tragale su za protivmerama. Državni i gradski organi povećali su broj biblioteka u kojima su siromašniji ljudi i deca mogli da dođu do dobrih knjiga. Sindikati i organizacije SPD proširili su mrežu radničkih biblioteka, pokušavajući da podstaknu interesovanje za „dobru književnost”. Međutim, šta je to bila „dobra književnost” koja je u isto vreme mogla da zabavi i da pouči?

Statistički podaci pokazuju da se interesovanje radnika za književnost, naročito za beletristiku, suštinski ne razlikuje od interesovanja čitalaca niže srednje i srednje klase. Nije se ostvarila nada da radnici mogu da prevaziđu standardnu ponudu beletristike i razviju specifične proleterske čitalačke navike. Uprkos veoma velikim naporima nekih radničkih biblioteka da podstaknu interesovanje za obrazovanjem radnici su uglavnom birali iste one naslove koji su se najviše tražili i u narodnim bibliotekama. Dok su besteseleri Evgenije Marlit (Eugenie Marlitt), Natalije fon Ešstrut (Natalie von Eschstruth), Georga Frajhera fon Omptede (Georg Freiherr von Ompteda) i drugih autora broširanih romana bili isključeni iz radničkih biblioteka, knjige Žila Verna, Fridriha Gerštekera (Friedrich Gerstaecker), Petera Rozegera (Rosegger) i Emila Zole predstavljale su, prema statističkim podacima, standard toga vremena.¹⁵⁾

SPD je doživela sličan neuspeh u pokušajima da se svojim sopstvenim časopisima sa romanima u nastavcima (Romanzeitschriften) suprotstavi časopisima sa velikim tiražom i broširanim romanima. Časopis *In Freien Stunden* pokrenut na kongresu Stranke 1897. godine, nije uspeo da privuče veliki deo proleterskih čitalaca, a časopis *Die Neue Welt*, jednom sedmično deljen kao prilog partijskoj štampi, nikad nije uspeo da razvije sopstveni privlačni stil. U slučaju prvog pomenutog časopisa mali budžet onemogućio je uredniku Ernstu Precangu (Preczang) da uspešno konkuriše buržoaskim časopisima sa romanima u nastavcima. To

¹⁴⁾ Fulerton, „Ka komercijalnoj narodnoj kulturi u Nemačkoj: Razvoj Broširanih romana, 1871—1914” *Journal of Social History*, 12, 1978/79, 500.

¹⁵⁾ Dieter Langeviše i Klaus Šenhofen (Dieter Lange-wiesche i Klaus Schönhoven), „Radničke biblioteke i radnička kultura u vilhelmskoj Nemačkoj”, *Archiv für Sozialgeschichte*, 16, 1976, 135—199.

nije moglo ni da se postigne s veoma malim brojem socijalističkih romanopisaca, kao što su bili Mina Kaucki (Minna Kautsky) i Robert Švajhel (Schweichel). Časopis nije bio u stanju da ispuni svoje prvobitno obećanje „da će objavljivati najbolje savremene romane koji su obično nedostupni radnicima zbog visoke cene.”¹⁶⁾ Premda je partijsko vodstvo ulagalo napore da institucionalizuje svoje polaganje prava na *Kultur und Bildung*, naročito osnivanjem Centralnog odbora za obrazovanje 1906. godine, ono nije bilo uložilo dovoljno sredstava niti razmišljanja u razvoj koncepta masovne kulture. Umesto da obrazuje radnike i upozna je ih sa negativnim stranama „šunda”, jedino su izricali opšte osude, koje se nisu mnogo razlikovale od tadašnjih osuda što ih je izricala crkva ili država.¹⁷⁾ Stranka je sasvim neznatno doprinela smanjenju komercijalne manipulacije kojoj su niže klase sve više bile izložene.¹⁸⁾

Nedavna proučavanja svakodnevnog života nemačke radničke klase pre I svetskog rata ukazala su na dilemu u kojoj se SPD našla. S obzirom da se izbor zabave i provoda povećavao s priredbama, bioskopom, turizmom, sportom i privlačnostima velikog grada, Stranka je morala da prilagodi svoje viđenje rekreativnih delatnosti. Međutim, ona nije mogla da prihvati te delatnosti u njihovoj kapitalističkoj formi, niti je imala dovoljno sredstava da zadovolji potrebe radnika na drugi način.¹⁹⁾ Budući u takvoj dilemi, Stranka se mnogo više zalagala za svoje učešće nego što je bila u stanju da obezbedi. Osnivanje paralelnih organizacija kao protivtega buržoaskim pevačkim i sportskim društvima, bibliotekama i drugim ustanovama, nije imalo za nužnu posledicu formulaciju specifičnog proleterskog pristupa. Činjenica da su odvojene ustanove postojale, morala je biti dovoljna — i zaista je predstavljala ogromno dostignuće za hiljade radnika koji ne bi bili primljeni u buržoaska društva niti bi želeli da pristupe tim organizacijama. Kada je posle 1900. godine filmska industrija počela da se razvija kao čisto kapitalistički poduhvat i kada su filmovi postali omiljena zabava radničke klase

¹⁶⁾ Navela Kristina Cerges (Zerges) u *Socijaldemokratska štampa i književnost: Empirijsko istraživanje širenja književnosti za narod u socijaldemokratskoj štampi od 1876 do 1933* (Sozialdemokratische Presse und Literatur: Empirische Untersuchung zur Literaturvermittlung in der sozialdemokratischen Presse 1876 bis 1933), Stuttgart, Metzler, 1982, str. 195.

¹⁷⁾ *Ibid.*, str. 197.

¹⁸⁾ Peter N. Stearns (Peter N. Stearns), „Napor za kontinuitetom u kulturi radničke klase”, *Journal of Modern History*, 52, 1980, 390.

¹⁹⁾ Dietrich Mühlberg (Dietrich Mühlberg), „Ponašanje proletarijata u slobodnom vremenu i njegove javne ustanove u Nemačkoj na prelazu dva veka”, *Mitteilungen aus der kulturwissenschaftlichen Forschung*, br. 9. Berlin, Lehrstuhl Kulturtheorie der Sektion Ästhetik und Kunstwissenschaften der Humboldt-Universität, Manuskriptdruck, 1981, 147.

(radnika i njihovih supruga), razlika se ponovo smanjila. Stranka nije mogla da učini više do da osudi najgore komercijalne ekscese.

Razvoj estetičke politike

S obzirom na prevlast Socijaldemokratske stranke u nemačkoj radničkoj klasi, ideja o socijalističkoj kontra-kulturi predstavljala je iskušenje. Ipak, rukovodstvo stranke bilo je veoma odlučno u odbacivanju težnje ka proleterskoj kulturi. Ostale članice II internacionale, mada bliske mnogim ubeđenjima i taktici SPD, bile su manje krute u svom pristupu. Pomenuto je već da je situacija u Engleskoj bila drukčija, a isto se može reći i za socijalističke stranke u Francuskoj, Belgiji, Italiji i Rusiji. Čak je i Socijalistička stranka u Austriji krenula drugim putem, dok su isključenje Stranke iz Parlamenta i predizborna kampanja što je usledila vodili ka povećanoj primeni „estetičke politike”, koja je dostigla vrhunac u proslavama i paradama povodom Prvog maja.

Vilijam Makgrat (William J. McGrath) u svojoj izvanrednoj studiji o bliskosti socijalističke politike i estetičkog mišljenja u Austriji, *Dionizijska umetnost i narodnjačka politika u Austriji (Dionysian Art and Populist Politics in Austria, 1974)*, pokazao je koliko je vođa austrijske stranke, Viktoru Adleru, koristilo iskustvo stečeno u „narodnom” pokretu, koji je napustio tokom osamdesetih godina, kao i poznanstvo s Rihardom Vagnerom i njegovim idejama o novoj „komunalnoj estetici”. Nema sumnje da se Adlerova strategija veoma razlikovala od strategije nemačkih socijalista. Ona je bila mnogo više u skladu s novom svešću o psihologiji masa koja se razvijala krajem XIX veka. Ovoj novoj svesti verovatno su doprinele i uticajne teorije Žorža Sorela o generalnom štrajku, izložene u delu *Razmišljanja o nasilju (Reflexions sur la violence, 1908)*. Te orijentacije bio je svestan i Karl Kaucki, vodeći oštru kampanju protiv „etičko-estetičkih” razmišljanja reformista i anarhista posle 1900. godine. U pismu Adleru 1904, Kaucki je objasnio svoje protivljenje francuskom socijalističkom vođi Žanu Žoresu (Jean Jaurès), uz dodatnu primedbu da se ne nada da će ubediti Adlera, jer „u vašoj politici estetika uvek igra središnu ulogu, odmah uz teoriju, i ako Žores izaziva toliko simpatija, to mora više da potiče od estetičkih osećanja — koja moram da priznam i koja ne mogu da prenebregnem — nego od političkih razmatranja.”²⁰

²⁰ Naveo Vilijam Makgrat (William J. McGrath), *Dionizijska umetnost i narodnjačka politika u Austriji (Dionysian Art and Populist Politics in Austria)*, New Haven/London: Yale University Press, 1974, str. 221.

Iako su i u Nemačkoj održavani masovni socijalistički zborovi, Adler nije propuštao priliku da zborove u Austriji pretvara u velike simboličke masovne predstave koje su zadovoljivale estetska osećanja hiljada manifestanata, naročito u Beču. Adler je još 1893. godine branio svoj način političkog rukovođenja, kritički ocenjujući organizaciono-teoretski pristup nemačke Stranke. „Da budem iskren” — pisao je Adler Fridrihu Engelsu — „često sam se pitao zašto August Bebel toliko malo zna o psihologiji masa, i sada mi se čini da greške koje rukovodstvo nemačke Stranke povremeno čini najvećim delom potiču upravo iz tog neznanja. Čini mi se da su oni veoma naivni — čak bih rekao suviše časní.”²¹⁾

I pored svega, Viktor Adler je zauzeo kritičan stav prema opoziciji u okviru SPD koja je oko 1890—91. godine postala poznata pod nazivom „Mladi” (*Die Jungen*). Njihova kritika bila je uperena protiv filistinstva rukovodstva SPD, njegove osude podrške mase parlamentarnim delatnostima, kao i zanemarivanja estetičkih razmatranja. „Mladi” su se zalagali za nove kulturne i umetničke poduhvate kao sastavni deo socijalističke borbe, i jedan od njihovih vođa, Bruno Vile (Wille), pomogao je osnivanju Slobodnog narodnog pozorišta (*Freie Volksbuehne*) zahvaljujući kome su berlinski radnici došli do dobrih pozorišnih predstava. Njihove koncepcije su bile pod velikim uticajem Vagnera, Raskina, Morisa i anarhističkog pokreta, naročito Kropotkina. Dok „Mladi” u Nemačkoj nisu otišli daleko u svojim političkim ambicijama, francuski anarhisti poput Žana Grava (*Jean Grave*) i sindikalisti poput Fernana Pelutjea (*Fernand Pelloutier*) — čiji je politički program slično naglašavao značaj estetičkog obrazovanja i učešća — uspeli su da pridobiju znatan broj sledbenika u okviru radničke klase.

U fenomenalnom rastu Belgijske radničke stranke tokom devedesetih godina prošlog veka pozivanje na umetnost odigralo je značajnu ulogu, bar u Briselu. Vođ stranke Emil Vandervelde uspostavio je blisku saradnju s umetničkom zajednicom i naročito se zainteresovao za eksperiment Umetničkog odseka Narodnog doma u Briselu.²²⁾ Saradnja belgijskih socijalista i umetnika isticana je kao primer. Skulpture industrijskih radnika koje je izvajao Konstantin Menije (*Constantin Meunier*) postale su ikone radničke klase širom Evrope.

²¹⁾ Viktor Adler, *Članci, govori i pisma* (*Aufsätze, Reden und Erliefe*), tom 1, Beč, Wiener Volksbuchhandlung, 1922, str. 31.

²²⁾ Judžinija Herbert (*Eugenia W. Herbert*), *Umetnik i društvena reforma. Francuska i Belgija, 1885—1898* (*The Artist and Social Reform, France and Belgium, 1885—1898*), New Haven: Yale University Press, 1961.

Ruski socijalistički vođ Aleksandar Bogdanov razvio je svoju koncepciju „prolektulta” kao posebnu potvrdu stvarnog radnog položaja radnika. Njegova definicija radničke svesti zasnivala se na stvarnoj proizvodnji i pripisivala je umetnosti organizacione kvalitete. Ovakvim estetičkim pristupom „proletkult” je izazvao ogroman izliv revolucionarne energije u Rusiji, koja se osećala čak i u Nemačkoj. Proklamovanje revolucionarne proleterske umetnosti i kulture posle 1917. godine poticalo je u velikoj meri od sličnih estetičkih pojmova. Ne može se zanemariti ni nova uloga estetičke politike na razmeđu dva veka. Ovaj period, opšte priznat kao jedan od najkreativnijih u istoriji umetnosti, muzici, dizajnu, arhitekturi i književnosti, dao je mnogo više nego samo niz novih umetničkih stilova. U oštrom reagovanju protiv naučnog, kvantitativnog, materijalističkog mišljenja XIX veka, došlo je do novog pristupa industrijalizaciji i modernizaciji, estetskog pristupa koji je, graničeći se na neracionalnim, preobrazio stavove prema stvarnosti na zapanjujući način. Svakako da takav pristup zahteva i podjednako proširenu definiciju izraza „estetika” kako bi obuhvatio sve veću svest o kolektivnim iskustvima. Uzimajući u obzir ogromnu ulogu estetičkih politika u XX veku, koje je Valter Benjamin proučavao u odnosu na rat i fašizam, takvoj proširenoj definiciji nije potrebno posebno opravdanje. Bez sumnje su mnogi socijalistički vođi ostali pri svom odlučnom otporu svakoj ponovnoj proceni kulturnih i estetičkih iskustava iz tog perioda, ali to ne treba da pomrači činjenicu da su te osnovne promene u estetičkoj i političkoj percepciji uticale, takođe, i na svest radničke klase. Ni u jednom istorijskom razdoblju kultura radničke klase nije bila nezavisna od kulture vladajućih klasa. Saglasno sa pojavom masovnog tržišta kulture zabave i informacija na prelazu vekova ova međuzavisnost je postala još jača, a zajedno s njom i uticaj novog estetičkog stava prema društvu i politici.

Početakom XX veka mnoge društvene grupe i političke snage pokušavale su da pridobiju radnike. U Nemačkoj je bilo ozbiljnih napora da se radnici integrišu u nacionalni koncept rada, koji se po izbijanju I svetskog rata pretopio u program „nacionalnog zajedništva”. (*Volksgemeinschaft*). Malo je bilo kritičara koji su kao Oto Rile (Otto Ruehle) upozoravali da SPD gubi radnike jer zanemaruje veoma važno područje psiholoških i egzistencijalnih problema. Ovakva konstelacija prethodila je razvoju događaja uoči 1933, kada su nacional-socijalisti prodrli u radničku klasu odgovarajući na njene emocionalne

potrebe.²³⁾ Ovo ponovno otkrivanje „radnog naroda” u periodu najvećeg širenja nemačke industrijske i političke moći na početku XX veka nije ostalo bez uticaja na radnike. Ono je pokrenulo i pripremlilo put za ogromno emotivno angažovanje miliona radnika po izbijanju rata 1914. godine. Proučavanjima odnosa SPD i moderne masovne kulture pre I svetskog rata ne može se doći do ubedljivih rezultata ukoliko se isključi razmatranje rasta te nejasne pojave nazvane „estetička politika”.

(Preveo s engleskog BOŠKO ČOLAK-ANTIĆ)

²³⁾ Oskar Negt i Aleksander Kluge, *Javnost i iskustvo: Analiza organizacije buržoaske i proleterske javnosti rada* (Öffentlichkeit und Erfahrung: Zur Organisationsanalyse von bürgerlicher und proletarischer Öffentlichkeit), Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1972, str. 384